

В. В. Докучаєва
 доктор педагогічних наук, професор,
 професор кафедри дошкільної та початкової освіти
 ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
 м. Полтава, Україна

ПРОЄКТУВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЙОГО ДИВЕРСИФІКАЦІЇ

Анотація. Уперше автором статті досліджується вплив процесу диверсифікації на проєктувальний потенціал сучасного освітнього середовища. З цією метою з'ясовується сутність понять «проєктувальний потенціал середовища», «диверсифікація».

У межах розвитку концепції проєктування інноваційних педагогічних систем оновлено провідні ознаки систем цього класу, з позиції аналізу впливу диверсифікації – як на зазначені характеристики, так і на проєктувальний потенціал, у цілому. Як чинник підвищення останнього, визначено процедуру освітнього реінжинірингу.

Ключові слова: проєктувальний потенціал, освітній простір, освітнє середовище, диверсифікація, проблемний локус розвитку інноваційної педагогічної системи, сутнісні характеристики інноваційної педагогічної системи, реінжиніринг.

Для систем відкритого типу, до яких належать соціальні (освітні, педагогічні, соціально-педагогічні) системи, одним із визначальних чинників їх успішного функціонування є стан оточення та його вплив на систему. Якість стану середовища й, відповідно, його впливу на систему, можна визначити сукупністю узагальнених показників за вектором «негативний – нейтральний – позитивний». При цьому полярні показники впливу («негативний» та «позитивний») припускають градації: для позитивного впливу – це позначки «прогресивний», «інноваційний», «революціонізуючий», а для негативного – «дестабілізуючий», «деструктивний» і т. ін. Наразі можна констатувати, що, на тлі подій, які відбуваються, актуальний стан оточуючого середовища такої відкритої системи, як освітня, можна схарактеризувати як стан дестабілізації, дезорганізації, тоді як вплив його на систему набуває тенденції деструктивного.

Виходячи з положень системної методології, зокрема – функціональної теорії організації [13], гармонізувати організаційне утворення (освітню, педагогічну, соціально-педагогічну систему – В. Д.) та стан його оточення є можливим, якщо дотримуватися принципів «актуалізації позитивних функцій» та «нейтралізації негативних функцій» організації / системи [Там само].

Утім, будемо враховувати, що синергетичні риси системи відкритого типу надають останній як переваг, так і обмежень, що збільшує ступінь її невірноваженості [11]. З огляду на це, *диверсифікація* форм освітньої діяльності має слугувати нейтралізації дезорганізуючих явищ загального характеру, так би мовити, «розвантажувати» традиційну академічну систему й оточуюче її середовище – через надання різноманітних можливостей, наявність поліваріантних засобів вирішення освітніх завдань.

Поряд із цим зауважимо, що спрямування організаційного утворення на підвищення міри різноманітності елементів [13] має сенс, якщо не знижує міру організованості / упорядкування системи, а це є можливим лише за наявності системоутворювального чинника. Як показує наше дослідження [5], саме проєктування, як спосіб організації освітньої діяльності, надає таких можливостей у обставинах, що склалися.

Отже, метою цієї статті є:

- *по-перше*, вивчення проєктувального потенціалу освітнього середовища в його перехідному стані (від стану дезорганізації – до стану збільшення міри організованості), з урахуванням умов диверсифікації, як чинника збільшення можливостей освітнього середовища, в обставинах, що склалися;
- *по-друге*, обґрунтування ролі реінжинірингу як чинника підвищення проєктувального потенціалу сучасного освітнього середовища.

Проєктувальний потенціал на цей час постає ключовим поняттям теорії нового, – так само, як і *інноваційний потенціал*. Якщо *інноватика*, як галузь знання, покликана усунути розрив між випереджальною, прогресивною суспільною практикою й консервативною, дещо застиглою, теорією, то *соціальне*

проектування має на меті керування процесом отримання нового продукту. Невипадково, *соціальне проектування* дуже складно відокремити від *соціального управління*. У межах подальшої розробки концепції проектування інноваційних систем [5], крім вищезгаданих понять, нами актуалізовано поняття «імпрувмент» – управління змінами [2], що в сукупності з поняттями «інновація», «проектування» утворює завершену конструкцію феномена *виникнення, становлення й розвитку нового*.

Проектування інноваційних педагогічних систем ми розглядаємо як вид інтелектуально-творчої (науково-дослідницької) діяльності суб'єкта щодо вивчення резервів освітнього (педагогічного) середовища й подальшого його перетворення, продуктом якої є інноваційна педагогічна система [5, с. 154–155].

Отже, проєктувальний потенціал системи (середовища) можна визначити як здатність (готовність) до цілеспрямованого, концептуально обґрунтованого, керованого впливу – з метою внесення прогресивних змін.

Оскільки інструментом змін у освітньому середовищі постає інноваційна педагогічна система, то доречно припустити, що її проєктувальний потенціал залежатиме від *перебігу постпроектувальної стадії її існування*, який, відповідно до результатів нашого дослідження, визначають три *проблемних локуси* (макроджерела) цього процесу, а саме: 1) життєвий цикл інноваційної педагогічної системи; 2) сутнісні характеристики інноваційної педагогічної системи; 3) суб'єкт, включений до інноваційної педагогічної системи [Там само].

Тому, вивчення проєктувального потенціалу освітнього середовища в умовах диверсифікації, як способу збільшення його можливостей, має відбуватися саме з огляду на вищезгадані проблемні локуси (макроджерела) розвитку інноваційної педагогічної системи. Інакше кажучи, проєктувальний потенціал освітнього середовища, що закладений у кожному із зазначених макроджерел розвитку системи, може або збільшуватися, або нівелюватися (зменшуватися) за рахунок диверсифікації.

У межах створення європейського освітнього простору, що було інспіроване на початку 2000-х років Болонською угодою, диверсифікація мала слугувати меті реструктуризації існуючої системи професійної підготовки фахівців – шляхом заміни на багаторівневу модель вищої освіти. Остання ж мала перетворитися на «багатоваріативне й багатомодельне» утворення, на підґрунті «інституціонально-організаційних змін» [5, с. 154–155].

У сучасному науковому дискурсі диверсифікація постає принципом структурування системи освіти, який, за Є. Козиревою, є «тотожним принципу варіативності», оскільки дає право освітньому закладу на врахування соціального запиту щодо надання освітніх послуг та розробку освітніх програм для різних типів і видів освітніх установ [7, с. 2].

У процесуальному відношенні диверсифікація системи освіти становить собою діяльність із «забезпечення диференціювання й різноманітності типів та видів освітніх установ», пов'язаних із наявністю багаторівневої освітньої системи, розширенням асортименту освітніх послуг та видів діяльності [Там само].

Суттєвим у з'ясуванні феномена диверсифікації є те, що поряд із принципом різноманітності, покладеним у його основу, необхідним є дотримання певних інваріант, що є загальною вимогою до всіх систем. Крім того, багатоманіття й розширення форм освітньої діяльності, а також – набуття нового сенсу вже існуючими формами досягається застосуванням горизонтального, концентричного та багаторівневого способів диверсифікації [10].

Диверсифікація також властива управлінню якості освіти, про що зазначає В. Свистун [12]. На думку вченої, свідоме її регулювання дозволяє досягти принципово нової якості. У такому випадку диверсифікація подаватиметься як «розширення керованих чинників якості, поєднання їх характеристик (прямих і непрямих) і пошук можливостей їх злиття у новому продукті – професійній свідомості й компетентності» [Там само, с. 4].

У цілому, погоджуємося з авторкою, що «основною сутнісною характеристикою диверсифікації є розвиток», який подається як «прогресивний, різноманітний». При цьому, різноманіття переходить у «взаємопроникнення, злиття, комбінацію» [Там само].

Оскільки згадані процеси, за логікою вченої, ведуть до утворення нової якості освіти, то доречним буде висновок про безпосередній вплив диверсифікації на якість освіти.

Утім, слід відрізнити поняття «диверсифікація освіти» й «диверсифікація освітнього простору (середовища)». У першому випадку, вочевидь, ідеться про диверсифікацію як процес, який спрямований на освітню галузь (систему), або відбувається всередині освітньої галузі (системи), тоді як – і це також є очевидним – диверсифікація стосується феномена, що на початку статті ми визначаємо як «оточення

системи». У свою чергу, простір та середовище не є тотожними поняттями, попри безліч саме прихильників думки щодо їх тотожності.

Виходячи з усвідомлення відмінності понять «простір» і «середовище», відзначаємо відразу, що «простір» є філософською категорією, яка визначається як форма існування об'єктивної реальності, що виражає відношення між існуючими об'єктами, визначає порядок їх розташування, щільність, площину, структуру та характеризує всі форми й траєкторії руху матерії [14].

Ураховуючи синергетичну природу освітніх явищ і процесів, зокрема таких, як *створення, упровадження, управління розвитком інноваційного об'єкта* («інноваційної педагогічної системи», В. Доучаєва), відзначимо, що освітнє середовище, а особливо його стан, у сучасних умовах постає як надто мінливе явище, причому його мінливість зумовлюється як наявною інноваційною (а отже – відкритою!) освітньою системою, яку воно оточує, так і більш широким середовищем, що оточує його (соціально-педагогічне, соціально-культурне тощо).

З огляду на це, можна говорити, що диверсифікація освітнього простору (середовища) привела до самоорганізації останнього, у зв'язку з чим відбулася трансформація освітнього простору (середовища) в інформаційно-освітній, перетворюючи останній на об'єкт диверсифікації. При цьому під зовнішнім, стосовно до інформаційно-освітнього простору (середовища), ми розуміємо *інформаційний простір*, що становить собою форму існування інформації, яка, у свою чергу, подається як сукупність матеріальних та ідеальних об'єктів (прилади передачі інформації, її носії, інформаційні потоки тощо) [6, с. 19–23].

Під *диверсифікацією інформаційно-освітнього простору майбутнього фахівця будемо розуміти зміну напрямів діяльності закладу вищої освіти*, що подається як *відкрита система*, місія якої – у забезпеченні суб'єкта освітніх послуг фундаментальною, інтегрованою, відкритою, випереджальною освітою, «шляхом синтезу нової якості його особистості на ринку праці» [1].

За І. Малиновським, поняття «диверсифікація» і «синергетика» мають спільні точки дотику, що пояснюється, на його думку, їх належністю до певного смислового ряду, пов'язаного з галуззю розширення освітнього простору [9]. Результат взаємодії явищ, позначених поняттями «диверсифікація» і «синергетика», та впливу цієї взаємодії на проектувальний потенціал освітнього середовища ми розглядаємо як багатократно синергетичний – через іманентні характеристики систем відкритого типу, особливості диверсифікації як процесу розширення, і власне – через факт смислового з'єднання (кооперації) понять «відкрита (інноваційна) система» і «диверсифікація».

Тож, з'ясуємо, яким є вплив на проектувальний потенціал освітнього середовища з боку інноваційної педагогічної системи, в аспекті прояву макроджерел – *проблемних локусів процесу її розвитку* [4]. При цьому, *диверсифікація* освітнього середовища подається як *зовнішній чинник* (умова) функціонування й розвитку інноваційної педагогічної системи (а отже, і її оточення), який, за нашим припущенням, *може або нівелюватися, або підсилювати прояв* вищезгаданих проблемних локусів (макроджерел).

Стосовно проблемного локусу «життєвий цикл нововведення» зазначимо, що його основною прикметою є *недовговічність*, тобто, через об'єктивні обставини новоутворена система просто не встигає пройти всі стадії життєвого циклу. Диверсифікація, імовірно, постає тією умовою, що сприятиме утриманню й нормалізації життєвого циклу системи (через наявність альтернатив подальшого розвитку).

Проблемний локус «сутнісні характеристики інноваційної педагогічної системи» ми пов'язуємо з такими її властивостями, як: ангажованість, концептуальність, інтенсивність, широта, стійкість, інтегрованість, експансивність, синергічність, енергетичність.

З огляду на ці характеристики, виокремимо те, чого бракує системі – як продукту середовища, та встановимо, як впливає диверсифікація на ці характеристики.

Концептуальність – це властивість, що має забезпечувати життєздатність системи через науковий супровід. На жаль, у ситуації, коли практика випереджає теорію, ця характеристика є майже незапитаною; через це втрачається і *стійкість* – властивість, що безпосередньо закладається в процесі концептуального обґрунтування системи. Диверсифікація не сприятиме усуненню цього недоліку, оскільки саме *диверсифікація, як процес розширення*, потребує врівноваження – через процес поглиблення, що надається концептуальнотворчою діяльністю.

Ангажованість, як характеристика, сутність якої – у *запитаності, потребі в певному типі систем*, також виявляє невідповідність – між високими стандартами системотворення й наявними пропозиціями з боку ініціативних, але не завжди компетентних освітян-практиків. Корелює з попередньою властивістю, отже, так само нівелюється диверсифікацією.

Широта й інтенсивність освітнього середовища. Принцип різноманітності, покладений в основу диверсифікації, підтримує й забезпечує такий параметр освітнього середовища, як *широта*. Що стосується інтенсивності, то цей параметр є фактично вимогою, що висувається диверсифікацією до освітнього середовища. Інтенсивність досягається через насичення інформаційно-освітнього середовища цифровим контентом. Тобто, диверсифікація подається як чинник, що стимулює прояв такої властивості освітнього середовища, як інтенсивність.

Експансивність (від слова «експансія», сенс якого – у розширенні зони впливу певної системи [8]), як характеристика освітнього середовища, означає здатність встановлення освітньою системою пануючих позицій у межах цього середовища [4]. Диверсифікація, яка забезпечує збільшення й різноманітність можливостей освітнього середовища, фактично є чинником, що стимулює вияв експансивності, а також сприяє підвищенню конкурентоспроможності системи, яка прагне домінувати на ринку освітніх послуг.

Визначальною значущістю в обставинах, що склалися, набувають такі характеристики освітнього середовища, як *синергічність* та *енергетичність*. Перший параметр – синергічність – вказує на здатність системи співпродувати досягнення спільної мети, насамперед, через такі її властивості, як *відкритість* і *самокерованість* [Там само]. Другий параметр – енергетичність – в умовах сьогодення є, на нашу думку, однією з найбільш важливих властивостей відкритої системи, яка цілком залежить від людини – як носія енергії. Як енергоємну субстанцію ми розглядаємо нову ідею, творчий задум. Інакше кажучи, життєвий цикл системи триває стільки, скільки живе ідея. На нашу думку, диверсифікація, що акцентує конкурентні позиції наявних освітніх систем, має сприяти припливу саме творчих суб'єктів, які, дійсно, здатні збагатити освітнє середовище оригінальними ідеями.

Інтегрованість. Якщо вважати граничним проявом цієї якості наявність цілісної конструкції системного об'єкта, то кожний суб'єкт, включений до системи, постає її елементом.

Рухомий стан соціальної (освітньої) системи досягається за рахунок прагнень суб'єктів до інтеграції в систему. Однак, для певної інтеграції одного прагнення до самовбудування замало, а необхідно, щоб система вчасно розпізнавала цю готовність суб'єктів і була сама готова їх інтегрувати до себе. Інтегрованість, як властивість, що наближає до цілісного стану системи, стосовно диверсифікації виявляє себе скоріше як «усупереч», ніж «завдяки». Тобто, як і в решті випадків, розглянутих вище, диверсифікація виконує роль чинника, що стимулює набуття системою, зокрема, такої її властивості, як інтегрованість, а отже, і сприяє підвищенню проєктувального потенціалу системи й середовища.

Таким чином, виходячи з обумовленості проєктувального потенціалу освітнього середовища проблемними локусами (макроджерелами) розвитку інноваційної педагогічної системи, можна зробити *висновок*, що підвищення проєктувального потенціалу освітнього простору, в умовах його диверсифікації, має здійснюватися за такими основними *аспектами*:

- набуття інноваційною педагогічною системою всієї сукупності властивостей, що є класоутворювальними (проблемний локус «сутнісні характеристики інноваційної педагогічної системи») [4];
- формування проєктувальної компетентності суб'єктів, залучених до розвитку інноваційної педагогічної системи в умовах диверсифікації (проблемний локус «суб'єкт, включений до інноваційної педагогічної системи»);
- застосування процедури реінжинірингу [3] (перепроєктування), як способу підвищення міри організованості освітнього середовища – в умовах його диверсифікації (проблемний локус «життєвий цикл інноваційної педагогічної системи»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Андропова Е. В., Невзгодін В. А. Характеристики поняття «диверсифікація інформаційно-освітнього простору студентів». URL: <https://in.booksc.org/s/?q=Андропова+Т.Ю.&e=1>.
2. Докучаєва В. В. Імпривмент як інструмент інновації освітнього простору. *Сучасний науково-педагогічний дискурс у вирішенні освітніх проблем* : кол. монографія / Харченко С. Я. та ін. ; за наук. ред. Хар Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», Старобільськ. Київ : Талком, 2021. С. 314–330.
3. Докучаєва В. В. Реінжиніринг як інструмент управління розвитком інноваційної педагогічної системи. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten „ΛΟΓΟΣ” zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (B. 2), 5. Juni, 2020. Stuttgart, Deutschland* : Europäische Wissenschaftsplattform. S. 75 – 78.
4. Докучаєва В. В. Проєктування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 304 с.

5. Докучаева В. В. Теоретико-методологические основы проектирования инновационных педагогических систем : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 – общая педагогика та історія педагогіки. Луганськ, 2007. 481 с.
6. Журавлева С. В. Сущность информационно-образовательной среды школы. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2017. № 2. С. 19–23.
7. Козырева Е. А. Диверсификация и классификация как методологические конструкты развития высшего образования. *Интернет-журнал «Мир науки»*. 2017. Т. 5. № 4. URL: mir-nauki.com/PDF/08PDMN417.pdf.
8. Культурная экспансия // Кравченко А. И. Культурология: Словарь. Москва : Академический проект, 2000. 496 с.
9. Малиновский И. Б. Диверсификация открытых образовательных систем в рамках синергетического подхода. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-otkrytogo-obrazovaniya-v-ramkah-sinergeticheskogo-podhoda>.
10. Мангер Т. Диверсификация системы непрерывного образования в социально-культурной сфере : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Тамбов, 2008. 46 с.
11. Рузавин Г. И. Синергетика и диалектическая концепция развития. *Философские науки*. 1989. № 5. С. 11 – 21.
12. Свистун В. І. Диверсифікація управління професійно-технічною освітою як науково-педагогічна проблема. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9175/1/диверсифікація1.pdf>
13. Сетров М. И. Основы функциональной теории организации : Филос. очерк. Ленинград : Наука, 1972. 164 с.
14. Цимбалару А. Д. Компонентно-структурный анализ понятия «образовательный простор». URL: http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Pedagogica/23997.doc.htm.

V. Dokuchaieva. Projecting potential of the educational environment in the context of its diversification. – Article.

Summary. For the first time, the author of the article studies the influence of the diversification process on the projecting potential of the modern educational environment. For this purpose, the essence of the concepts of «projecting potential of the environment», «diversification» is clarified.

As part of the development of the concept of projecting innovative pedagogical systems, the leading features of systems of this class have been updated from the standpoint of analyzing the impact of diversification – both on these characteristics and on the design potential as a whole. As a factor in increasing the latter, the procedure of educational reengineering is defined.

Key words: projecting potential, educational space, educational environment, diversification, problematic locus of development of an innovative pedagogical system, essential characteristics of an innovative pedagogical system, reengineering.

V. V. Dokuchaeva. Проектировочный потенциал образовательной среды в условиях ее диверсификации. – Статья.

Аннотация. Впервые автором статьи исследуется влияние процесса диверсификации на проектировочный потенциал современной образовательной среды. С этой целью выясняется сущность понятий «проектировочный потенциал среды», «диверсификация».

В рамках развития концепции проектирования инновационных педагогических систем обновлены ведущие признаки систем этого класса, с позиции анализа влияния диверсификации – как на эти характеристики, так и на проектировочный потенциал, в целом. Как фактор повышения последнего, определена процедура образовательного реинжиниринга.

Ключевые слова: проектировочный потенциал, образовательное пространство, образовательная среда, диверсификация, проблемный локус развития инновационной педагогической системы, сущностные характеристики инновационной педагогической системы, реинжиниринг.